

Advies 2022/11

Uitgebracht op vraag van de minister van Zelfstandigen

Artikel 110, §1 van de wet van 30 december 1992 houdende sociale en diverse bepalingen

Pensioenhervormingen

Uitgebreide samenvatting.....	2
1 Context.....	7
2 Voorafgaande opmerkingen	7
2.1 Doelstelling van de maatregelen.....	7
2.2 Randvoorwaarden.....	8
2.3 Voorbereiding en implementatie.....	10
3 Deeltijds pensioen.....	10
3.1 Wenselijkheid.....	11
3.2 Toegang tot het deeltijds pensioen.....	11
3.3 Deeltijds pensioen en verderzetting van de beroepsactiviteit	12
3.4 Pensioenbedrag bij opname van het deeltijds pensioen	14
4 Pensioenbonus.....	15
4.1 Wenselijkheid en modaliteiten	16
4.2 Bedrag van de bonus.....	18
4.3 Transparantie van het systeem.....	18
4.4 Impact van een bonus van 2 EUR per dag (of ca. 50 EUR per maand).....	19
5 Toegang tot het minimumpensioen: voorwaarde inzake effectieve tewerkstelling	20
5.1 Wenselijkheid.....	21
5.2 Modaliteiten.....	22
5.3 Harmonisering van de loopbaanvoorwaarde.....	23
6 Gelijkheid tussen mannen en vrouwen.....	23

Uitgebreide samenvatting

In dit document licht het ABC zijn visie toe op enkele maatregelen die de federale regering momenteel voorbereidt in het kader van de ruimere pensioenhervorming die in het regeerakkoord van 2020 voorzien is. Het Comité beperkt zich daarbij tot de grote principes, aangezien het nog geen bijkomende informatie heeft over de concrete invulling van de maatregelen.

Voorafgaandelijke opmerkingen

Voor wat betreft de **doelstellingen** van de maatregelen, geeft het ABC aan (cf. 2.1) dat het de regering steunt in haar streven naar een financieel en sociaal meer duurzaam pensioensysteem en dat het de visie deelt dat dit o.m. moet gerealiseerd worden via pensioenmaatregelen die leiden tot langere, effectieve loopbanen. Het voegt hieraan toe dat de verhoging van de tewerkstellingsgraad van ouderen ook een belangrijk instrument is in de strijd tegen de toenemende krapte op de arbeidsmarkt.

Voor het Comité is het van belang dat bij het uitwerken van de maatregelen een aantal **randvoorwaarden** (cf. 2.3) in acht worden genomen :

1. De verschillende maatregelen moeten **deel** moeten uitmaken van een **ruimer, toekomstgericht pensioenbeleid**. De maatregelen mogen niet los gezien worden van elkaar, noch van andere eindeloopbaanregelingen of het fiscale en parafiscale kader.
2. De voorgestelde maatregelen moeten i) de **beoogde doelstellingen daadwerkelijk helpen realiseren** en ze moeten dat ii) op een **kosteneffectieve manier** doen. Voor wat dit laatste betreft wijst het Comité op het belang van actuariële correcties.
3. Het is noodzakelijk om algemeen de **band te versterken tussen de gewerkte periodes en het pensioen** (en zelfs om het aantal gelijkgestelde dagen te beperken) en dus niet uitsluitend in de regeling van het minimumpensioen.
4. Het ABC is **niet gekant tegen** maatregelen die op het einde van de loopbaan een zekere **uittredeflexibiliteit** bieden maar is wel van oordeel dat er een zekere **responsabilisering nodig** is ten aanzien van de keuzes die individuen in dat kader maken. Ook hier ziet het Comité een belangrijke rol weggelegd voor actuariële correcties. Ze vormen immers een middel om meer flexibiliteit toe te laten zonder dat de globale pensioenkost voor de overheid stijgt, dan wel zonder dat de financiële lasten ervan bij de sociale zekerheid of de overheid terecht komen.
5. De haalbaarheid en wenselijkheid van nieuwe pensioenmaatregelen moeten afgewogen worden tegenover de **beheerskosten en investeringen** die nodig zijn voor de uitvoering ervan.
6. Bij de uitwerking van nieuwe pensioenmaatregelen moet gewaakt worden over de **transparantie** ervan. De regelingen moeten goed te begrijpen en toegankelijk zijn voor de burger. Hier is een cruciale rol weggelegd voor MyPension.

Het ABC benadrukt dat alle betrokken uitvoeringsinstellingen (de administraties maar ook de sociaalverzekeringsfondsen) de **nodige voorbereidingstijd** (cf. 2.3) moeten krijgen (legistiek maar ook qua implementatie). Een inwerkingtreding op 1 januari 2023 is niet realistisch en

volgens het Comité ten vroegste mogelijk op 1 januari 2024 voor de pensioenbonus en op 1 januari 2025 voor de andere maatregelen.

Deeltijds pensioen

Het ABC vindt een systeem van deeltijds pensioen een **interessante beleidspiste** omdat het i) mensen de gelegenheid geeft om het einde van hun loopbaan in zekere mate op een flexibele wijze te organiseren en ii) op die manier kan bijdragen tot een verhoging van werkzaamheid bij ouderen (cf. punt 3.1). Het is immers van oordeel dat gepensioneerden **beter beroepsactief blijven dan hun activiteiten vervroegd stop te zetten of te reduceren**. Het Comité wijst dan ook op het belang van de een **meerwaarde** dat een dergelijk systeem moet hebben ten opzichte van de bestaande regeling inzake **vervroegde pensionering**. Het deeltijds pensioen moet bijgevolg voldoende aantrekkelijk zijn om ervoor te zorgen dat personen die hun activiteiten willen afbouwen, voor een deeltijds pensioen kiezen eerder dan voor een vervroegd pensioen. Het is in dit licht belangrijk dat naast de pensioen- en bijdrageregeling, ook **de aanvullende pensioenregelingen en de (para)fiscale aspecten** mee in rekening worden gebracht.

Het regeerakkoord vermeldt de intentie om de **toegang** tot het deeltijds pensioen te regelen via de leeftijds- en loopbaanvoorwaarden die gelden voor het vervroegd pensioen (cf. punt 3.2). Het Comité stelt met tevredenheid vast de regeling op deze manier vooral moet bijdragen aan een verhoging van de werkzaamheid na de vervroegde pensioenleeftijd. In dit verband moet ook opgemerkt dat i) **zelfstandigen** naast het vervroegd pensioen **nauwelijks over uittrede mogelijkheden** beschikken, terwijl ii) er wel een **verlangen** leeft om (als de omstandigheden dit vereisen) het **einde van de loopbaan vrijer te organiseren**, zelfs als dit een vermindering van het pensioenbedrag betekent als gevolg van de toepassing van **actuariële correcties**.

De mate waarin de doelstellingen bij de invoering van een deeltijds pensioen in het pensioenstelsel van de zelfstandigen kunnen worden verwezenlijkt, is in hoofdzaak afhankelijk van een **combinatie** i) de manier waarop de **intensiteit van de activiteit** wordt beperkt, ii) de **sociale bijdragen** die verschuldigd zijn en iii) de omvang van de **verdere pensioenopbouw** (cf. 3.3).

Het ABC is van mening dat een **deeltijds pensioen** voor zelfstandigen het best berust op het uitgangspunt dat er **geen beperking van de 'toegelaten activiteit'** (punt 3.3.1) geldt maar wel op **voorwaarde** dat i) de **normale bijdrageregels** van toepassing zijn, met enkel een **halvering** van de **minimumbijdrage** (punt 3.3.2) én ii) ook in de **pensioenberekening** de **normale berekeningsregels** gelden, maar de **plafonds gehalveerd** worden (punt 3.3.3).

Dergelijke regeling :

- **ontmoedigt** zelfstandigen die **ononderbroken hoge inkomsten** (door verderzetting van de beroepsactiviteit) blijven genieten om een **halftijds pensioen** op te nemen. Ze blijven dezelfde sociale bijdragen verschuldigd, maar zien de verdere pensioenopbrengst toch verminderen omdat het pensioenplafond de helft lager is. Bovendien zullen er op het pensioen fiscale en eventueel sociale inhoudingen gebeuren.
- is **afgestemd** op zelfstandigen die hun **arbeidsintensiteit daadwerkelijk verminderen** en minder gaan verdienen evenals op zelfstandigen die het om financiële, sociale of

gezondheidsredenen moeilijk hebben om de minimumbijdrage in hoofdberoep te blijven betalen. Voor hen is het deeltijds pensioen een **alternatief voor het vervroegd pensioen**, waarbij het respecteren van een toegelaten activiteit niet altijd eenvoudig is en de zelfstandige de facto quasi gedwongen wordt zijn volledige activiteit te staken omwille van het zeer beperkte bedrag dat hij nog mag bijverdienen.

Deze combinatie van modaliteiten kan echter niet uitsluiten dat een bepaalde groep een **deeltijds pensioen** kan opnemen **zonder zijn activiteiten te verminderen** (reeds beperkte inkomsten of bezoldigingen bedrijfsleider). Om deze problematiek te ondervangen, kan slechts een beroep gedaan worden op **actuariële correcties**. Voor wat betreft de toepassing van een actuariële correctie schoof het Comité in zijn visietekst een aantal mogelijkheden naar voor. Voor toelichting bij de concrete invulling van de opties, verwijst het ABC naar de visietekst.

Pensioenbonus

Het ABC steunt de ambitie van de regering om de werkzaamheidsgraad te verhogen door ouderen te stimuleren langer aan het werk te blijven (cf. punt 4.1). Het plaatst echter **kanttekeningen** bij de voorgestelde **pensioenbonus** als instrument hiertoe:

1. De **pensioenbonus die bestond tussen 2007 en 2015** werd in 2015 door de regering Michel I afgeschaft omdat divers onderzoek had aangetoond dat de pensioenbonus zijn **activeringsdoelstellingen niet bereikte**. De bonus kan weliswaar het individuele pensioenbedrag verhogen maar om te weten of het een activerende maatregel is moet men ook rekening houden met de eindeloopbaankeuzes en dus het gedrag van toekomstig gepensioneerden. Uit een recente analyse van het Federaal Planbureau (cf. punt 4.4) blijkt dat de **pensioenbonus** zelfstandigen (net als werknemers) weliswaar **aanzet om langer te werken** maar dat dit op lange termijn echter **niet** tot een **substantiële stijging van de tewerkstellingsgraad** leidt.
2. De objectieven en de mogelijke effecten van de invoering van de pensioenbonus moeten bekeken worden in **samenhang met andere pensioenmaatregelen en -regels** zoals de toekenningsvoorwaarden voor het vervroegd pensioen.

Als men toch overgaat tot de **herinvoering** van een **pensioenbonus** dan moeten de modaliteiten zorgvuldig overwogen worden opdat de maatregel zo goed mogelijk het beoogde effect realiseert (cf. punt 4.1). Het is van **belang** dat :

1. de invoering van een pensioenbonus **geflankeerd** wordt door een systeem van **actuariële correcties** voor individuen die **uittreden vóór de wettelijke pensioenleeftijd en/of zonder over een voldoende lange of volledige loopbaan te beschikken**
2. de toekenning van een pensioenbonus gebonden is aan voldoende **strikte voorwaarden** en in overeenstemming is met het doel om "lange loopbanen" te valoriseren. Voor het Comité kan de pensioenbonus uitsluitend worden toegekend aan personen die een **volledige loopbaan** hebben opgebouwd. **Minder strenge voorwaarden** mogen enkel worden overwogen als er een **actuariel correctiemechanisme** bestaat.
3. er **vermeden** wordt om een **pensioenbonus** toe te kennen aan een persoon wiens **loopbaan grotendeels uit gelijkgestelde perioden** bestaat. Het ABC beveelt daarom aan om de toekenning van de pensioenbonus afhankelijk te maken van een voorwaarde inzake effectieve tewerkstelling (minstens 2/3de van een minimumaantal loopbaanjaren).

Voor het Comité kan het uitsluitend mogelijk zijn om (cf. punt 4.2) gedurende een **gelimiteerde periode** (bv. 3 jaar) bijkomend pensioen op te bouwen via de pensioenbonus. Een bonus van **20 EUR** boven op de normaal verworven rechten lijkt het Comité **redelijk**, wetende dat de gemiddelde pensioenopbrengst per loopbaanjaar in het zelfstandigenstelsel (basispensioenrecht) voortaan tussen de 35 en 60 EUR per maand zal bedragen per loopbaanjaar waarvoor bijdragen werden betaald. Het Comité vraagt in dit verband aandacht voor het feit dat een supplement op het **brutopensioenbedrag** na de fiscale inhoudingen niet automatisch in een hoger **nettobedrag** resulteert.

Het Comité onderstreept ook het **belang** van een **goede communicatie naar de burger** opdat de pensioenbonus effect zou hebben (cf. punt 4.3). Zonder deze transparantie op het ogenblik van de invoering van een bonus, zal dit de gewenste effecten van de maatregel op de verlenging van de beroepsloopbaan ondermijnen. Het Comité stelt in dit kader voor om de beschikbare pensioengegevens in **MyPension** nog **verder uit te breiden**.

Toegang tot het minimumpensioen : voorwaarde inzake effectieve tewerkstelling

Het ABC **verwelkomt** het voornemen van de regering om in de toekomst bij de toekenning van het minimumpensioen op de een of andere manier rekening te houden met de omvang van de effectieve tewerkstelling in de loopbaan (cf. punt 5.1). Het hoopt bovendien dat dit een **eerste stap** kan zijn in een ruimere evolutie **om gewerkte periodes zwaarder te laten meetellen voor de pensioenberekening**. Dit kan immers ook bijdragen aan de regeringsambitie om de werkzaamheidsgraad van ouderen te verhogen.

Volgens het Comité gebeurt dergelijke beperking het best door een **vereist aantal effectief gepresteerde tijdvakken** (dagen, kwartalen, jaren) **nominaal te bepalen** (cf. punt 5.2). Het denkt dat de regeling van **loopbaankrediet** die in het ambtenarenstelsel bestaat als **inspiratie** zou kunnen dienen.

Bij de **concrete uitwerking** van de maatregel (cf. punt 5.2) moet voldoende aandacht zijn voor **i)** de wisselwerking met (de opbouw van) rechten in andere uitkeringsstelsels en **ii)** het feit dat sommige tijdvakken van inactiviteit tegen betaling geregulariseerd worden of werden. Daarnaast zou het Comité graag zien dat de invoering van de maatregel **gepaard** gaat met een **ruimer debat** (cf. punt 5.1) over de eventuele billijkheid om de toekenning van een **gelijkstelling** in het kader van de toegang of opbouw van het pensioen voor te behouden **voor specifieke situaties van inactiviteit**. Het Comité vindt het in dit verband verdedigbaar om ook te bekijken of gewerkte kwartalen die werden vrijgesteld van sociale bijdragebetaling, in aanmerking zouden kunnen komen voor de loopbaanvoorwaarde die van toepassing is voor het minimumpensioen (cf. punt 5.2).

Het Comité herhaalt tot slot zijn vroegere vraag om voor de **toegang tot het minimumpensioen** niet enkel rekening te houden met de loopbanen die gepresteerd werden als zelfstandige, als werknemer en in het buitenland, **maar ook met de loopbaanjaren als ambtenaar** (cf. punt 5.3). Dergelijke maatregel moet evenwel **samengaan** met **specifieke plafonneringsregels** voor de berekening van het minimumpensioen.

Gelijkheid tussen mannen en vrouwen

Voor wat betreft het voornemen van de federale regering om de ongelijkheden tussen mannen en vrouwen te verminderen (cf. punt 6), wijst het Comité erop dat het in de eerste plaats belangrijk is om naar de **onderliggende oorzaken** kijken. Omdat het verschillende loopbaanverloop van mannen en vrouwen een belangrijke verklarende factor blijkt, benadrukt het Comité dat **maatregelen die een meer gelijke arbeidsmarktparticipatie bevorderen** zeker zo belangrijk zijn als specifieke ingrepen in de pensioenstelsels zelf.

Het voorgaande neemt volgens het Comité echter niet weg dat de **genderdimensie op het vlak van pensioenuitkomsten** de nodige aandacht verdient. Voor de **generaties die in de nabije toekomst met pensioen** gaan en voor wie de pensioenkloof nog zeer groot blijkt, is het aanvaardbaar is om **tijdelijke maatregelen** te nemen, op voorwaarde dat er van meet af aan in wordt voorzien dat ze voor een vastgelegde periode gelden en uitdoven zodra ze achterhaald zijn. Voor de **jongere generaties** is het gerechtvaardigd is om:

- de erkende zorgverloven mee in aanmerking te nemen voor het vervullen van de voorwaarde van effectieve tewerkstelling die zal worden ingevoerd voor het minimumpensioen.
- de mogelijke opportuniteiten van een mogelijkheid tot vrijwillige pensioensplit te onderzoeken.

Het Comité dringt tot slot aan op de uitvoering van de overgangsmaatregel die sommige meewerkende echtgenoten die in 2005 verplicht werden zich te verzekeren in het maxi-statuuut, toegang moet geven tot een eigen minimumpensioen.

1 Context

Het federaal regeerakkoord van september 2020 voorziet een reeks pensioenhervormingen¹. De voorgestelde maatregelen hebben een dubbele finaliteit. Enerzijds moeten ze de inkomenspositie van gepensioneerden versterken. Anderzijds moeten ze ouderen faciliteren om langer aan het werk te blijven. Die tweede doelstelling houdt o.m. verband met de bezorgdheid omtrent de financiële houdbaarheid van het wettelijk pensioensysteem.

Met de geleidelijke verhoging van de minimumpensioenen, de afschaffing van de correctiecoëfficiënt en de verhoging van het pensioenplafond werd tijdens deze legislatuur al een deel van de vooropgestelde initiatieven gerealiseerd. Op regeeringsniveau werd beslist om in een eerstvolgende fase² invulling te geven aan de voorstellen tot invoering van:

- een pensioenbonus³;
- een deeltijds pensioen⁴;
- een voorwaarde van effectieve tewerkstelling (of een equivalente maatregel)⁵ voor de toegang tot het minimumpensioen;
- maatregelen die de ongelijkheden tussen mannen en vrouwen verminderen⁶.

Het ABC licht in dit document zijn visie toe op de voorgestelde maatregelen. Het beperkt zich daarbij tot de grote principes aangezien het nog geen bijkomende informatie heeft over de concrete invulling ervan.

2 Voorafgaande opmerkingen

2.1 Doelstelling van de maatregelen

In haar regeerakkoord geeft de federale regering aan dat de eerste pensioenpijler wordt geconfronteerd met de uitdaging van de stijgende vergrijzingsuitgaven. Ze onderstreept in dat kader het belang van een verdere verhoging van de activiteits- en werkzaamheidsgraad van oudere werknemers⁷. Een aantal van de pensioenhervormingen die regering vooropstelt (zoals het deeltijds pensioen en de pensioenbonus) moeten bijdragen aan de verlenging van de effectieve loopbaanbuur.

Het ABC steunt de regering in haar streven naar een financieel en sociaal meer duurzaam pensioensysteem en deelt de visie dat dit o.m. moet gerealiseerd worden via pensioenmaatregelen die leiden tot langere, effectieve loopbanen. Deze maatregelen moeten

¹ Punt 1.4 van het federaal regeerakkoord

² In een latere fase zouden ook nog de gezinsdimensie, de aanvullende pensioenen en de financiële houdbaarheid aan bod komen.

³ Pagina 22 van het federaal regeerakkoord

⁴ Pagina 21 van het federaal regeerakkoord

⁵ Pagina 21 van het federaal regeerakkoord

⁶ Pagina 22 van het federaal regeerakkoord

⁷ Pagina 21 van het federaal regeerakkoord

op een manier worden uitgewerkt dat ze ook effectief bijdragen aan een verlenging van de loopbanen, o.m. door een betere valorisatie van gewerkte jaren.

Het Comité merkt overigens op dat de verhoging van de tewerkstellingsgraad van ouderen ook moet gezien worden als een belangrijk instrument in de strijd tegen de toenemende krapte op de arbeidsmarkt. Ter illustratie kan immers worden opgemerkt dat het aantal ondernemingen dat door de tekorten op de arbeidsmarkt productiebelemmeringen kent, tussen 2014 en 2021 verdrievoudigde^{8,9}. De vacaturegraad¹⁰ evolueerde in deze periode van 2,2% naar 4,3%, wat in absolute cijfers een stijging van 83.009 openstaande vacatures naar 176.592 betekende¹¹.

2.2 Randvoorwaarden

Voor het Comité is het van belang dat bij het uitwerken van nieuwe pensioenhervormingen een aantal randvoorwaarden in acht worden genomen :

- De verschillende maatregelen zouden deel moeten uitmaken van een ruimer, toekomstgericht pensioenbeleid. Dit betekent niet enkel dat de maatregelen moeten **passen binnen eenzelfde visie** (of eenzelfde objectief zouden moeten dienen) maar ook dat de modaliteiten van de afzonderlijke ingrepen op elkaar worden afgestemd en men rekening houdt met de mogelijke effecten van de ene maatregel op de andere. Bovendien mogen de pensioenmaatregelen niet los gezien worden van andere eindeloopbaanregelingen noch van de fiscale en parafiscale lasten.
- De voorgestelde maatregelen moeten i) de beoogde **doelstellingen daadwerkelijk helpen realiseren** en ze moeten dat op ii) een **kosteneffectieve manier** doen. Men dient dit vooraf na te gaan.
 - i. Een pensioenbonus bijvoorbeeld kan daadwerkelijk het pensioeninkomen verbeteren bij uitstel van het (vervroegd) pensioen, in het bijzonder voor wie op latere leeftijd beroepsactief blijft. Hij schiet echter tekort om werken doorheen de ganse loopbaan in pensioentermen lonender te maken en bovendien is het onduidelijk in welke mate de maatregel tot reële gedragsveranderingen zal leiden. Het Federaal Planbureau¹² wijst er in verband met dit laatste op dat men rekening moet houden met het feit dat een pensioenbonus ook ten goede komt van personen die ook zonder bonus langer gewerkt zouden hebben¹³ (zogenaamd 'buitenkanseffect') en met 'de impliciete belasting op de voortzetting van arbeid', wat verwijst naar een daling van het pensioenkapitaal

⁸Mismatch: krapte op de arbeidsmarkt - Steunpunt Werk

⁹ In de verwerkende industrie ging het om stijging van 7,1% in het vierde kwartaal 2014 naar 22,7% in het vierde kwartaal 2021. Het vierde kwartaal is traditioneel het moeilijkste, zo evolueerde het aantal ondernemingen met productiebelemmeringen door arbeidstekorten tussen het eerste kwartaal 2014 en het eerste kwartaal 2021 van 3,7% naar 10,1%

¹⁰ dit is het aantal openstaande vacatures ten opzichte van het totale aantal jobs

¹¹ Het aantal bezette jobs steeg in diezelfde periode van 3.645.413 naar 3.937.972 (cijfers Jobs en vacatures - Steunpunt Werk)

¹² Federaal Planbureau, Budgettaire impact van het invoeren van een pensioenbonus van 2 euro per gewerkte dag en het versoepelen van de voorwaarden vervroegd pensioen, mei 2022, REP 12649 (C1.001)

¹³ Er is dus geen sprake van een gedragsverandering als gevolg van de pensioenbonus

als gevolg van het verderzetten van arbeid. Personen die vervroegd met pensioen gaan hebben een financieel voordeel hebben ten opzichte van wie langer werkt, omdat de bijkomende pensioenopbrengst – rekening houdend met de levensverwachting – lager is dan het pensioen waaraan men ‘verzaakte’.

- ii. Men moet zich ervan vergewissen dat de pensioenmaatregelen die men neemt met het oog op de **budgettaire houdbaarheid** van het systeem, hier op lange termijn ook effectief toe zullen bijdragen. Het Comité benadrukt dat het niet de bedoeling kan zijn om uitgaven verhogende maatregelen te nemen die vervolgens elders moeten worden gecompenseerd door besparingen of door bijdragenverhogingen. Het instellen van actuariële correcties – die sociaal gecorrigeerd kunnen worden – zou daarbij volgens het Comité kunnen helpen, zodat er meer vrijheid geboden wordt zonder dat de financiële lasten door de overheid moeten worden gedragen.
- Pensioenmaatregelen die erop gericht zijn het verlaten van de arbeidsmarkt te vertragen kunnen/mogen niet los worden gezien van de problematiek van de gelijkgestelde periodes op het einde van de loopbaan. De maatregelen zijn weinig zinvol als langere loopbanen gerealiseerd worden via tijdvakken van gelijkstelling. Het Comité ziet het voorstel om voor de toekenning van het minimumpensioen meer rekening te houden met periodes van effectieve tewerkstelling dan ook als een eerste stap in het terugdringen van het aandeel gelijkgestelde periodes in de pensioenloopbaan. Het vindt het echter noodzakelijk om ook meer algemeen **de band te versterken tussen de gewerkte periodes en het pensioen**, en in dat kader zelfs om het aantal gelijkgestelde dagen te beperken. Men zou zich hiervoor kunnen inspireren op het loopbaankrediet in het pensioenstelsel van de ambtenaren (cf. voetnoot 45)-.
 - Het ABC is niet gekant tegen maatregelen die op het einde van de loopbaan **een zekere uittredeflexibiliteit bieden**. Het is evenwel van oordeel dat er een zekere mate van responsabilisering nodig is ten aanzien van de keuzes die individuen in dat kader maken. De wettelijke pensioenleeftijd en een loopbaan van 45 jaar blijven immers de referentie voor uittrede uit de arbeidsmarkt. In het verleden toonde het Comité zich daarom voorstander van actuariële correcties bij een voorzetting van de beroepsactiviteit na die leeftijd/het bereiken van een volledige loopbaan, dan wel bij een uittrede voor die leeftijd/het bereiken van een volledige loopbaan. Via die actuariële correcties wordt het bedrag van het maandelijkse pensioen aangepast aan de (ruimere) keuze van de gepensioneerde om iets eerder of iets later dan de vooropgestelde leeftijd met pensioen te gaan¹⁴.
 - De **haalbaarheid en wenselijkheid van nieuwe pensioenmaatregelen moet afgewogen worden tegenover de beheerskosten en investeringen die nodig zijn voor de uitvoering** ervan. In het bijzonder voor wat betreft de invoering van een systeem van deeltijds pensioen heeft het ABC de bezorgdheid dat de mogelijke baten niet

¹⁴ Idealiter wordt het maandelijkse bedrag dan zodanig worden verlaagd of verhoogd dat de som van elke maandelijkse uitkering dezelfde is als wanneer de betrokkene zijn pensioen zou opnemen op de wettelijke pensioenleeftijd.

opwegen tegen de investeringen die de voorbereiding en implementatie van het systeem met zich mee zal brengen.

- Bij de uitwerking van nieuwe pensioenmaatregelen moet gewaakt worden over de transparantie ervan. Men moet vermijden dat regelingen dermate complex zijn dat burgers ze moeilijk begrijpen en/of ontmoedigd worden om er gebruik van te maken. Men moet er ook naar streven om burgers **zo goed als mogelijk te informeren over de effecten van hun loopbaan- en uittredekeuzes op hun pensioen**. Het Comité ziet hier een cruciale rol weggelegd voor MyPension.

2.3 Voorbereiding en implementatie

Het ABC neemt kennis van de ambitie van de regering om met het voorbereidende legistische werk voor de hervormingen klaar te zijn voor het einde van het parlementaire werkjaar (eind juli '22). Het wenst erop te wijzen dat het om een zeer krappe termijn gaat en dat dit de administraties zeer weinig voorbereidingstijd laat, vooral omdat de concrete modaliteiten van de maatregelen nog niet gekend zijn.

Het Comité wijst er ook op dat alle betrokken uitvoeringsinstellingen (de administraties maar ook de sociaalverzekeringsfondsen) de nodige tijd moeten krijgen om zich op de geplande maatregelen voor te bereiden. Er zullen immers talrijke technische en informatica-aanpassingen nodig zijn om de beoogde maatregelen te implementeren en er zullen ook initiatieven moeten worden genomen met het oog op een goede informatieverstrekking aan de burger. Bovendien moet opgemerkt dat pensioenaanvragen vanaf 1 jaar voorafgaand aan de werkelijke ingangsdatum van het pensioen kunnen worden ingediend. Dit betekent dat de pensioeninstellingen hun informaticasystemen minstens één jaar voor de voorziene ingangsdatum aangepast moeten hebben, zo niet moeten pensioenbeslissingen in beraad gehouden worden waardoor de onzekerheid bij de toekomstige gepensioneerde zal toenemen en de wettelijke termijnen niet langer gerespecteerd kunnen worden.

Het is noodzakelijk om met deze elementen rekening te houden bij het bepalen van de data van inwerkingtreding. Volgens het Comité is het alvast niet realistisch om ervan uit te gaan dat de voorgestelde maatregelen reeds in werking zouden kunnen treden op 1 januari 2023. Men moet ervan uitgaan dat een inwerkingtreding ten vroegste mogelijk is op 1 januari 2024 voor de pensioenbonus en voor de andere maatregelen ten vroegste 1 januari 2025¹⁵.

3 Deeltijds pensioen

Het federaal regeerakkoord bepaalt dat er met het oog op het optrekken van de effectieve loopbaanduur maatregelen inzake eindloopbaanregeling zullen genomen worden, waaronder de invoering van een deeltijds pensioen. Dat deeltijds pensioen zal bestaande regelingen¹⁶ niet vervangen maar aanvullen en zal toegankelijk zijn voor alle werkenden¹⁷ die voldoen aan de voorwaarden voor het vervroegd pensioen.

¹⁵ Een regeling van deeltijds pensioen zal immers ook aanpassingen vergen aan de bijdrageregeling.

¹⁶ landingsbanen, loopbaanonderbreking, vervroegd pensioen,...

¹⁷ werknemers, zelfstandigen en ambtenaren

In de loop van 2017 boog het ABC zich reeds uitgebreid over de wenselijkheid van een systeem van deeltijds pensioen en over de mogelijke modaliteiten van dergelijke regeling voor zelfstandigen. De resultaten van deze denkoefening werden gebundeld in een visietekst¹⁸.

3.1 Wenselijkheid

In zijn visietekst gaf het Comité aan een systeem van deeltijds pensioen een interessante beleidspiste te vinden omdat het:

- mensen de gelegenheid geeft om het einde van hun loopbaan in zekere mate op een flexibele wijze te organiseren en,
- op die manier kan bijdragen tot een verhoging van werkzaamheid bij ouderen.

Voor het Comité is het evenwel van belang dat er een evenwicht gevonden wordt tussen beide objectieven, en dat met name vermeden wordt dat het systeem van deeltijds pensioen individuen aanspoort om de arbeidsmarkt eerder op een vroeger dan op een later tijdstip te verlaten. Daarom is het noodzakelijk dat bij de uitwerking van de toegangsvoorwaarden en de concrete modaliteiten van het systeem, de verschillende opties zorgvuldig worden geanalyseerd, in het bijzonder in relatie tot de vooropgestelde objectieven. Het ABC verkende in zijn visietekst dan ook de mogelijke opties voor de modaliteiten van een deeltijds pensioen voor zelfstandigen. De belangrijkste elementen hieruit worden hieronder in herinnering gebracht.

Het ABC wenst voorafgaandelijk te benadrukken dat een systeem van deeltijds pensioen, deel zou moeten uitmaken van een ruimer, toekomstgericht pensioenbeleid (cf. punt 2.2) en dat het maar waardevol kan zijn als instrument inzake eindeloopbaanflexibiliteit als het een meerwaarde heeft ten opzichte van de bestaande reglementering inzake vervroegd pensioen. In aanvulling op de visietekst, wenst het ABC dan ook te onderstrepen dat het vindt dat gepensioneerden beter beroepsactief blijven dan hun activiteiten vervroegd te stop te zetten of sterk te beperken. Het deeltijds pensioen moet dan ook voldoende aantrekkelijk blijven om ervoor te zorgen dat personen die hun activiteiten willen afbouwen, voor een deeltijds pensioen kiezen eerder dan voor een vervroegd pensioen. In deze context moeten naast de pensioen- en bijdrageregeling ook de aanvullende pensioenregelingen en de fiscale aspecten mede in overweging genomen worden.

Bovendien moeten de haalbaarheid en de aantrekkelijkheid van dergelijke regeling ook afgewogen worden tegenover de aanzienlijke beheerskosten en investeringen die nodig zijn voor de uitvoering ervan (zoals adviesverstrekking en toekenning, de informatica van de toekennings- en betalingsdiensten, de verdere ontwikkeling van MyPension, controle op de naleving van de voorwaarden, ...).

3.2 Toegang tot het deeltijds pensioen

Uit de passage uit het regeerakkoord blijkt de intentie van de regering om de toegang tot het deeltijds pensioen te regelen via de leeftijds- en loopbaanvoorwaarden die gelden voor het

¹⁸ Visietekst ABC 'Deeltijds pensioen in het pensioenstelsel voor zelfstandigen: visietekst' van 24 november 2017.

vervroegd pensioen. Het Comité stelt met tevredenheid vast dat de regeling op deze manier vooral moet bijdragen aan een verhoging van de werkzaamheid na de vervroegde pensioenleeftijd.

Het Comité wijst er echter ook op dat i) zelfstandigen naast het vervroegd pensioen nauwelijks over uittrede mogelijkheden beschikken terwijl ii) er wel een verlangen leeft om, als de omstandigheden dit vereisen, het einde van de loopbaan vrijer te organiseren, zij het binnen een responsabiliserend kader (zie ook 3.4). Dit laatste zou betekenen dat zij in ruil daarvoor een iets lager pensioen zouden ontvangen via de toepassing van actuariële correcties.

3.3 Deeltijds pensioen en verderzetting van de beroepsactiviteit

De mate waarin de doelstellingen bij de invoering van een deeltijds pensioen in het pensioenstelsel van de zelfstandigen kunnen worden verwezenlijkt, is in hoofdzaak afhankelijk van een combinatie van factoren:

- de manier waarop de intensiteit van de activiteit wordt beperkt;
- de sociale bijdragen die verschuldigd zijn,
- de omvang van de verdere pensioenopbouw.

Het ABC is van mening dat een deeltijds pensioen voor zelfstandigen het best berust op het uitgangspunt dat er geen beperking van de 'toegelaten activiteit' (punt 3.3.1) geldt maar wel op voorwaarde dat :

- de normale bijdrageregels van toepassing zijn, met enkel een halvering van de minimumbijdrage (punt 3.3.2)
- in de pensioenberekening ook de normale berekeningsregels gelden, maar de plafonds gehalveerd worden (punt 3.3.3).

Dergelijke regeling :

- ontmoedigt zelfstandigen die ononderbroken hoge inkomsten blijven genieten om een halftijds pensioen zouden op te nemen. Ze blijven dezelfde sociale bijdragen verschuldigd, maar zien de verdere pensioenopbrengst toch verminderen omdat het pensioenplafond de helft lager is. Bovendien zullen er op het pensioen fiscale en eventueel sociale inhoudingen gebeuren.
- is afgestemd op zelfstandigen die hun arbeidsintensiteit daadwerkelijk verminderen en minder gaan verdienen en op zelfstandigen die het om financiële, sociale of gezondheidsredenen moeilijk hebben om de minimumbijdrage in hoofdberoep te blijven betalen. Voor hen is het een alternatief voor het vervroegd pensioen, waarbij het respecteren van een toegelaten activiteit niet altijd eenvoudig is (cf.3.3.1) en de zelfstandige de facto quasi gedwongen wordt zijn volledige activiteit te staken omwille van het zeer beperkte bedrag dat hij nog mag bijverdienen.

Deze combinatie van modaliteiten kan echter niet uitsluiten dat een bepaalde groep een deeltijds pensioen kan opnemen zonder zijn activiteiten te verminderen (omdat de inkomsten al relatief beperkt waren of omdat het bezoldigingen van een bedrijfsleider betreft). Om deze problematiek te ondervangen, kan slechts een beroep gedaan worden op actuariële correcties (cf. 3.4),

3.3.1 Omvang van de activiteit

In zijn visietekst gaf het ABC aan dat het niet de bedoeling van een systeem van deeltijds pensioen is om het pensioen gedeeltelijk op te nemen en de zelfstandige activiteit onverminderd verder te zetten.

Traditioneel tracht men de cumulatie van een uitkering (in dit geval een pensioen) met een beroepsactiviteit te reguleren via een systeem van toegelaten activiteit. Het Comité wees in dat kader op de beperkingen van een dergelijk systeem in het zelfstandigenstelsel (onvoorspelbare relatie tussen omvang van de inkomsten en de omvang gepresteerde activiteit, moeilijkheden bij de controle van de voorwaarde en drempels voor de rechtzetting bij een eventuele inbreuk)¹⁹.

In plaats van te werken met een regeling van toegelaten activiteit zou men zelfstandigen die niet de intentie hebben om hun professionele activiteit terug te schroeven, kunnen ontmoedigen om al deeltijds hun pensioen op te nemen door te voorzien in actuariële correcties. In dergelijk systeem zouden de betrokkenen er, rekening houdend met de fiscaliteit, de bijdrageregeling, de sociale inhoudingen op het pensioen en de eventuele invoering van een pensioenbonus, meer baat bij hebben om te blijven werken en sociale bijdragen te betalen zoals een zelfstandige in hoofdberoep.

3.3.2 Sociale bijdragen

De zelfstandige die zijn pensioen gedeeltelijk opneemt, moet voor het Comité sociale bijdragen betalen op de inkomsten uit de zelfstandige activiteit die hij na opname van het deeltijds pensioen uitoefent. In zijn visietekst schoof het twee opties naar voor :

1. Optie 1: gebruikelijke berekeningsregels²⁰ en halvering van de minimumbijdrage²¹
2. Optie 2: aangepaste berekeningsregels

De voorkeur van het ABC gaat naar optie 1. Op deze manier worden zelfstandigen met hogere inkomsten ontmoedigd om een deeltijds pensioen op te nemen, doordat ze dezelfde bijdragen verschuldigd blijven in vergelijking met de situatie waarin ze zelfstandige in hoofdberoep zouden zijn gebleven.

3.3.3 Pensioenopbouw

Voor zover er hiervoor sociale bijdragen in hoofdberoep worden betaald (cf. supra – optie 1), moet de zelfstandige activiteit die na opname van het deeltijds pensioen wordt uitgeoefend voor het Comité aanleiding geven tot de opbouw van pensioenrechten. Volgens het Comité moet er daarbij een zekere correlatie zijn tussen het bedrag van de bijdragen enerzijds en het

¹⁹ Zie punt 6.2 van de visietekst voor een meer uitgebreide toelichting bij de verschillende moeilijkheden.

²⁰ Het gaat om de bijdragevoeten en -inkomensschijven die gelden voor een zelfstandige in hoofdberoep. Het is immers moeilijk om na te gaan in welke mate de zelfstandige effectief zijn activiteit vermindert

²¹ omdat men ervan uitgaat dat de zelfstandige die zijn pensioen deeltijds opneemt, zijn zelfstandige activiteit terugschroeft en derhalve minder inkomsten genereert. Indien men van de zelfstandige die deeltijds zijn pensioen opneemt, verwacht dat hij zijn activiteit vermindert, lijkt het immers niet billijk om hem te onderwerpen aan de gebruikelijke minimumbijdrage

bedrag van het opgebouwde pensioenrechten anderzijds, en kan die opbouw bovendien slechts gedeeltelijk zijn. Het Comité gaf in zijn visietekst opnieuw 2 opties aan :

1. Optie 1: normale berekeningsregels & halvering van de berekeningsplafonds²²
2. Optie 2: normale berekeningsregels & halvering van het pensioenbedrag²³

Het Comité heeft een voorkeur voor optie 1 omdat :

- het beter afgestemd is op zelfstandigen die daadwerkelijk hun activiteiten beperken. Immers, in combinatie met de toepassing van de normale bijdrageberekening zorgt de halvering van de plafonds ervoor dat zelfstandigen met hogere inkomsten minder pensioen opbouwen in combinatie met dezelfde sociale bijdragen als in hoofdberoep.
- optie 2 minder gunstig is voor zelfstandigen die proportionele pensioenrechten opbouwen op een inkomen dat lager is dan het tussenplafond in de pensioenberekening²⁴.

Het ABC herinnert eraan dat de halvering van het opgebouwde pensioenbedrag (optie 2) zou betekenen dat de pensioenopbouw slechts een kwart zou bedragen van de vroegere pensioenopbouw doordat de zelfstandige enerzijds minder inkomsten heeft dan voorheen en de pensioenopbouw op die inkomsten vervolgens ook nogmaals gehalveerd wordt.

Voor wat betreft het minimumpensioen stelt het Comité voor dat voor de kwartalen van bijdragebetaling als deeltijds gepensioneerde slechts de helft van het normale minimumpensioen wordt toegekend. Dit kan door het bedrag te halveren, dan wel door een jaar (4 kwartalen) slechts voor de helft (2 kwartalen) in rekening te brengen

3.4 Pensioenbedrag bij opname van het deeltijds pensioen

Het Comité is voorstander van de toepassing van een actuariële correctie bij een vervroegde opname van het pensioen (cf. punt 2.2), dus ook van een deeltijds pensioen²⁵. Een actuariële correctie :

- kan gezien worden als de keerzijde van het feit dat het deeltijds pensioen de mogelijkheid geeft om:
 - i. in vergelijking met het *rustpensioen*, de arbeidsmarkt sneller te verlaten en de pensioenloopbaan te verlengen;
 - ii. in vergelijking met het *vervroegd pensioen*, de activiteit onbeperkt verder te zetten en verder pensioenrechten op te bouwen.

²² Gebruikelijke berekeningsregels maar dan gebruik makend van gehalveerde drempelbedragen. In deze optie zou de begunstigde van een deeltijds pensioen minimale pensioenrechten kunnen openen ten belope van de helft van het bedrag van het minimumpensioen (50%)

²³ normale pensioenberekening maar het bekomen pensioenbedrag wordt gehalveerd. Ook het bedrag van het minimumpensioen wordt in deze optie gehalveerd.

²⁴ In de visietekst wordt dit aangetoond met een voorbeeld.

²⁵ Die zou kunnen opgevat worden als de ratio van de waarde van de pensioenrente die zou gelden op moment dat het pensioen wordt opgenomen op de wettelijke pensioenleeftijd (resp. de leeftijd van het vervroegd pensioen) enerzijds en de waarde van de pensioenrente die geldt op moment van opname van het deeltijds pensioen anderzijds.

- laat toe om de budgettaire impact van de invoering van een dergelijk stelsel te beheersen. Actuariële correcties zijn een middel om meer flexibiliteit toe te laten zonder dat de globale pensioenlast voor de overheid stijgt dan wel zonder dat de financiële lasten ervan bij de sociale zekerheid of de overheid terecht komen.
- kan fungeren als een instrument om, in aanvulling op de loopbaan- en leeftijdsvoorwaarden, het gebruik van het systeem te reguleren.
- laat toe om, indien gewenst, een hiërarchie aan te brengen tussen de stelsels van het vervroegd, het deeltijds en het rustpensioen op pensioenleeftijd²⁶.

Voor wat betreft de toepassing van een actuariële correctie schoof het Comité in zijn visietekst een aantal mogelijkheden naar voor. Voor toelichting bij de concrete invulling van de opties, verwijst het ABC naar de visietekst.

Overigens dient opgemerkt dat een bevraging van zelfstandigen leert dat een aanzienlijk deel van de zelfstandigen graag de mogelijkheid zou hebben om het einde van hun loopbaan vrijer dan vandaag in te vullen, zelfs als dat zou betekenen dat zij hiervoor in ruil een iets lager pensioen zouden ontvangen²⁷.

Het Comité is tot slot van oordeel dat een deeltijds pensioen niet zonder meer te cumuleren moet zijn met een vervangingsinkomen. In geval van samenloop van een deeltijds pensioen met een andere sociale uitkering (bijvoorbeeld een arbeidsongeschiktheidsuitkering), ziet het twee mogelijkheden:

- Optie 1: schorsing van het deeltijds pensioen
- Optie 2: vermindering van het deeltijds pensioen en de vervangingsuitkering

4 Pensioenbonus

Het federaal regeerakkoord voorziet de invoering van een pensioenbonus, zodat mensen²⁸ die langer werken meer pensioenrechten opbouwen. Vanaf het moment waarop men voldoet aan de voorwaarden voor het vervroegd pensioen, begint men de pensioenbonus op te bouwen. Op die manier wil men de wettelijke pensioenen versterken en mensen aanzetten om langer te werken.

Volgens het Comité moet de pensioenbonus een manier vormen om meer gewicht toe te kennen aan de jaren die iemand besluit te blijven werken en die ertoe leiden dat iemand een "lange loopbaan" opbouwt. Het gaat in deze optiek dus om bijkomende pensioenrechten voor lange loopbanen. Een dergelijke maatregel moet echter deel uitmaken van een ruimer debat. In de voorstellen van de regering ontstaat het beeld dat een carrière van 42 jaar en een vervroegd pensioen de norm zijn.

²⁶ Men zou ervan kunnen uitgaan dat in een coherent en billijk pensioenstelsel, een volledige vervroegde opname van het pensioen minder pensioenvoordeel oplevert dan de opname van het pensioen op de wettelijke pensioenleeftijd. Het pensioenvoordeel bij een gedeeltelijke opname van het pensioen, situeert zich dan tussen beide in.

²⁷ Uit de UCM-barometer van 2021 blijkt dat het om een aandeel van 64% zou gaan.

²⁸ werknemers, zelfstandigen en ambtenaren

4.1 Wenselijkheid en modaliteiten

Het ABC steunt de ambitie van de regering om de werkzaamheidsgraad te verhogen door ouderen te stimuleren langer aan het werk te blijven. Het plaatst echter kanttekeningen bij de voorgestelde pensioenbonus als instrument hiertoe.

Ten eerste herinnert het Comité eraan dat er reeds een pensioenbonussysteem van kracht was tussen 2007 en 2015²⁹ voor de werkenden die hun loopbaan voortzetten na de vroegst mogelijke ingangsdatum van het pensioen³⁰. In 2015 schafte de regering Michel I dit systeem echter af omdat divers onderzoek had aangetoond³¹ dat de pensioenbonus zijn activeringsdoelstellingen niet bereikte³². Het Federaal Planbureau³³ stelt dat men er ook rekening mee moet houden dat een aanzienlijk deel van de begunstigden de bonus zullen genieten omwille van het zogenaamde 'buitenkanseffect' (cf. supra), het feit dat ze ook zonder bonus zouden zijn blijven werken.

De pensioenbonus kan weliswaar het pensioen versterken van personen die hun pensioen uitstellen maar daaruit kan niet geconcludeerd worden dat de maatregel werken in pensioentermen beter valoriseert dan niet-werken. Zo kunnen personen die met pensioen gaan op de leeftijd van 60 jaar na een loopbaan van 44 jaar met amper gelijkstellingen geen pensioenbonus opbouwen, terwijl andere personen met kortere loopbanen en meer gelijkstellingen die hun pensioen één jaar uitstellen wél een pensioenbonus opbouwen.

Ten tweede is het volgens het Comité van belang dat de invoering van de pensioenbonus (de objectieven en de mogelijke effecten ervan) bekeken wordt in samenhang met andere pensioenmaatregelen. Zo blijkt een verstrenging van de loopbaanvoorwaarde voor het vervroegd pensioen in het verleden in bepaalde situaties meer te hebben bijgedragen aan een daling van het aantal vervroegde uitredingen dan de toekenning van een pensioenbonus.

Ten derde is het ABC van mening dat als men toch overgaat tot de herinvoering van een pensioenbonus de modaliteiten dan zorgvuldig moeten overwogen worden opdat de maatregel

²⁹ Degenen die een pensioenbonus hadden opgebouwd vóór de afschaffing van de regeling mochten tot 31 december van het jaar waarin het 45e loopbaanjaar werd bewezen, een pensioenbonus blijven opbouwen.

³⁰ Tussen 2007 en 2013 stemde de pensioenbonus overeen met een vast bedrag per bijkomend kwartaal van beroepsactiviteit (effectief gewerkt werd en waarvoor sociale bijdragen werden betaald). Vanaf 2014 werd een progressief bedrag ingevoerd. Het pensioenbedrag steeg om de 4 kwartalen tot het 21e kwartaal.

³¹ Die vaststelling werd naar voren geschoven door de Studiecommissie voor de Vergrijzing in 2012: "de impact van de pensioenbonus op de voortzetting van de beroepsactiviteit is gering, zelfs zeer gering". Zie Hoge Raad van Financiën, Advies van de Studiecommissie voor de Vergrijzing. Evaluatie van de pensioenbonus, juni 2012. (Zie ook parlementair document nr. DOC54 0672/14)

³² En omdat de regering ervoor koos om (tegen het advies van de Commissie Pensioenhervorming) geen malus in te stellen. De afschaffing van de pensioenbonus gold als tegenprestatie voor de beslissing om geen malus in te voeren. (Zie ook parlementair document nr. DOC54 0672/14)

³³ Federaal Planbureau, Budgettaire impact van het invoeren van een pensioenbonus van 2 euro per gewerkte dag en het versoepelen van de voorwaarden vervroegd pensioen, mei 2022, REP 12649 (C1.001)

zo goed mogelijk het beoogde effect zou realiseren. Het Comité is van mening dat het in dit licht van belang is dat :

- de invoering van een pensioenbonus geflankeerd wordt door een systeem van actuariële correcties voor individuen die uittreden voor de wettelijke pensioenleeftijd en/of zonder over een voldoende lange of volledige loopbaan te beschikken (zie punt 2.2). Als men werkenden wenst te ontmoedigen om vervroegd met pensioen te gaan, lijkt het immers even efficiënt³⁴ om hen zelf de financiële last te laten dragen door hun pensioenbedrag te verminderen als om hun een pensioenbonus toe te kennen wanneer ze de activiteit voortzetten. Het Federaal Planbureau wijst er immers op dat er een impliciete belasting rust op het uitstellen van het pensioen, omdat het 'verzaakte' pensioen niet volledig gecompenseerd kan worden. In dergelijk kader heeft een pensioenbonus "lange loopbanen" het doel om het bedrag van het pensioen dat actuarieel moet worden gecorrigeerd, te verhogen (omdat het wordt verkregen voor loopbaanjaren na de leeftijd/aantal loopbaanjaren vereist voor pensionering) en het dus financieel gemakkelijker te maken om de pensioendatum te kiezen. Bovendien houdt een de invoering van een bonus- zonder actuariële correcties het risico op een zuivere uitgavenverhoging in (cf. infra). Vanuit budgettair oogpunt en in het licht van de houdbaarheid van de pensioenstelsels moet dit volgens het Comité absoluut vermeden worden.
- de toekenning van een pensioenbonus gebonden is aan voldoende strikte voorwaarden, en in overeenstemming met het doel om "lange loopbanen" te valoriseren. Het liefst ziet het Comité de pensioenbonus uitsluitend toegekend aan personen die een volledige loopbaan hebben opgebouwd: indien een bonus wordt toegekend vanaf de vroegst mogelijke pensioendatum (optie die is opgenomen in het regeerakkoord), wordt de indruk gewekt dat het vervroegd nemen van het pensioen de norm is en dat werken tot aan de wettelijke pensioenleeftijd op zich een inspanning is die beloond moet worden. In de geest van de mensen moet de wettelijke pensioenleeftijd de norm blijven. Minder strenge voorwaarden mogen enkel worden overwogen als er een actuarieel correctiemechanisme bestaat.
- de toekenning van een pensioenbonus uitsluitend gebeurt voor de kwartalen waarin effectief werd gewerkt en waarvoor sociale bijdragen werden betaald die recht geven op een pensioen (zoals reeds het geval was in het voorgaande pensioenbonussysteem).
- er vermeden wordt om een pensioenbonus toe te kennen aan een persoon wiens loopbaan grotendeels uit gelijkgestelde perioden bestaat, vooral niet wanneer ervoor zou geopteerd worden om, zoals in het vroegere systeem, de pensioenbonus enkel toe te kennen voor de effectief gewerkte kwartalen (zie supra). Dit zou immers betekenen dat degene die eerder in zijn loopbaan veel gelijkgestelde periodes heeft, maar een activiteit voortzet aan het einde van zijn loopbaan, een bonus zal genieten, terwijl degene die effectief heel zijn loopbaan heeft gewerkt maar zich aan het einde van zijn loopbaan in een gelijkgestelde periode bevindt, niet zal worden beloond hoewel hij misschien langer effectief actief is geweest tijdens zijn loopbaan.

³⁴ Zowel vanuit het oogpunt van de financiële als van de sociale houdbaarheid (omdat het eerlijker is).

Het ABC beveelt daarom aan om de toekenning van de pensioenbonus afhankelijk te maken van een voorwaarde inzake effectieve tewerkstelling : de pensioenbonus zou in dit voorstel worden toegekend op voorwaarde dat een minimumaantal loopbaan jaren wordt aangetoond, waarvan minstens 2/3 effectief gepresteerd. Het zijn immers lange, effectieve gepresteerde loopbaan die men wenst te belonen.

4.2 Bedrag van de bonus

Het Comité wenst de aandacht te vestigen op drie elementen die verband houden met de hoogte van de pensioenbonus:

- Het is niet de bedoeling dat de pensioenbonus gedurende een onbeperkte tijd kan worden opgebouwd. De periode waarin men bijkomend pensioen kan opbouwen moet dus gelimiteerd worden, bv. door een tijdsbeperking voorop te stellen (bv. 3 jaar) Een beperking op basis van leeftijd (bv. tot het bereiken van de wettelijke pensioenleeftijd) valt af te raden, omdat ook wie na de wettelijke pensioenleeftijd aan zijn pensioen verzaakt langer actief blijft en het nog meer verdient dat werken in pensioentermen beter beloond wordt.
- Er moet over worden gewaakt dat het bedrag van de pensioenbonus wordt bepaald, rekening houdend met de gemiddelde pensioenopbrengst per loopbaanjaar in het zelfstandigenstelsel (basispensioenrecht), voortaan tussen de 35 en 60 EUR per maand per loopbaanjaar waarvoor bijdragen werden betaald. Voor het Comité lijkt een bonus van 20 EUR bovenop de normaal verworven rechten redelijk.

Voor een zelfstandige die bijdragen betaald op een inkomen van 36.000 EUR zou dit bijvoorbeeld neer komen op het volgende:

Elk bijgedragen jaar geeft recht op een pensioenbedrag van 40 EUR per maand. Nadat hij op 65-jarige leeftijd een pensioen van 1.600 EUR heeft opgebouwd, kan hij een jaar langer werken en zijn pensioen een jaar later opnemen met een bedrag van 1.660 EUR (1.600 EUR + 40 EUR + een bonus van 20 EUR) of twee jaar later met een bedrag van 1.720 EUR (1.600 EUR + (2*40 EUR) + bonus van (2*20EUR)).

- Er moet rekening worden gehouden met de fiscale gevolgen van een verhoging van het brutopensioenbedrag. Een supplement op het brutopensioenbedrag betekent immers na de fiscale inhoudingen niet automatisch dat men netto op een hoger bedrag uitkomt.

4.3 Transparantie van het systeem

Tot slot onderstreept het Comité dat een goede communicatie naar de burger belangrijk is opdat de pensioenbonus effect zou hebben. Het Comité stelt bijvoorbeeld voor om de beschikbare pensioengegevens in MyPension nog verder uit te breiden : de pensioenwinst die verkregen wordt in ruil voor de betaling van sociale bijdragen (basis) en het bedrag van de pensioenbonus afzonderlijk op MyPension te vermelden. Op die manier kan de burger zien hoeveel extra pensioen (basis en bonus) een bijkomend jaar werk oplevert.

Zonder deze transparantie op het ogenblik van de invoering van een bonus, zal dit de gewenste effecten van de maatregel op de verlenging van de beroepsloopbaan ondermijnen. De bonus zal in dat geval op een onzichtbare manier worden toegekend aan degenen die niet van plan waren

vervroegd met pensioen te gaan (cf. buitenkans-effect). Voor de anderen zal het gebrek aan zichtbaarheid van de bonus in MyPension maken dat ze slecht een gering besef hebben van het belang om hun activiteit nog een paar maanden of jaren verder te zetten.

4.4 Impact van een bonus van 2 EUR per dag (of ca. 50 EUR per maand)

Het Federaal Planbureau heeft de budgettaire³⁵ gevolgen van de invoering van een pensioenbonus^{36,37} van 2 euro bruto per gewerkte dag geraamd voor individuen die voldoen aan de huidige voorwaarden voor toegang tot het vervroegd pensioen^{38,39}. Men gaat er in de analyse van uit dat de toekenning gebeurt tot op het moment dat een volledige loopbaan van 45 jaar wordt bereikt. Het Planbureau heeft rekening gehouden met 2 verschillende gedragshypotheses, nl.

- de verschuivingshypothese waarin men aanneemt dat een verhoging van de wettelijke pensioenleeftijd met één jaar resulteert in een pensioneringsuitstel van gemiddeld één jaar, ook bij vervroegd gepensioneerden;
- de hypothese van het minimumuitstel waarin men aanneemt dat enkel personen die niet meer voldoen aan de loopbaanvoorwaarden voor het vervroegd pensioen hun pensionering uitstellen tot ze de wettelijke pensioenleeftijd bereiken, of in aanmerking komen voor vervroegd pensioen.

Uit de analyse blijkt dat de pensioenbonus zelfstandigen (overigens net als werknemers) aanzet om langer te werken (tabel 1). Dit leidt echter niet tot een substantiële stijging van de tewerkstellingsgraad (tabel 2).

Tabel 1. Aantal zelfstandigen dat hun loopbaan verlengt als gevolg van de invoering van de pensioenbonus, periode 2025 - 2070

	Verschuivingshypothese	Hypothese minimumuitstel
2025	500	600
2030	1.300	1.400
2040	1.000	1.500
2070	1.100	1.700

Bron : Federaal Planbureau

³⁵ Het ABC wijst er, net zoals het Federaal Planbureau zelf aangeeft, op dat de gebruikte methodologie minder geschikt is voor budgettaire ramingen op korte of middellange termijn.

³⁶ Federaal Planbureau, Budgettaire impact van het invoeren van een pensioenbonus van 2 euro per gewerkte dag en het versoepelen van de voorwaarden vervroegd pensioen, mei 2022, REP 12649 (C1.001)

³⁷ Opbouw van de pensioenbonus vanaf januari 2023 voor nieuwe gepensioneerden vanaf januari 2024

³⁸ De analyse bevat ook een scenario met soepelere voorwaarden voor het vervroegd pensioen, nl. een leeftijdsvoorwaarde van 60 jaar en een loopbaanvoorwaarde van 42 jaar.

³⁹ Het ABC ontving de analyse van het Federaal Planbureau op het moment dat de besprekingen in de schoot van het ABC werden afgerond. Omwille van het opgelegde tijds kader heeft het Comité niet de mogelijkheid gehad om de analyses uitgebreid te bespreken.

Tabel 2. Effect van de invoering van de pensioenbonus op de tewerkstellingsgraad

		Verschuivingshypothese	Hypothese minimumuitstel
2040	Tewerkstellingsgraad 55-66 jaar	+ 0,1%	+ 0,2%
	Algemene tewerkstellingsgraad	+ 0,0%	+ 0,1%
2070	Tewerkstellingsgraad 55-66 jaar	+ 0,1%	+ 0,3%
	Algemene tewerkstellingsgraad	+ 0,0%	+ 0,1%

Bron : Federaal Planbureau

Terwijl het uitstellen van pensionering leidt tot een daling van de pensioenuitgaven, heeft het toekennen van een bonus en het opbouwen van pensioenrechten tijdens de extra loopbaanperiode het tegenovergestelde effect. In een eerste fase zal de maatregel minder uitgaven genereren maar op langere termijn zorgt de maatregel voor een stijging van de pensioenuitgaven (tabel 3).

Tabel 3. Evolutie van de pensioenuitgaven ten gevolge van de invoering van de pensioenbonus

	Verschuivingshypothese	Hypothese minimumuitstel
2025	- 8 miljoen	- 11 miljoen
2030	+ 19 miljoen	+ 6 miljoen
2040	+ 231 miljoen	Niet beschikbaar

Bron : Federaal Planbureau

Uitgaande van de verschuivingshypothese verhoogt de invoering van de pensioenbonus op middellange termijn de kost van de vergrijzing licht (tabel 4). Dit effect wordt niet verwacht als men uitgaat van de hypothese van het minimumuitstel.

Tabel 4. Impact van de invoering van de pensioenbonus op de vergrijzingskost, in % van het BBP

	Verschuivingshypothese	Hypothese minimumuitstel
2040	+ 0,1%	0,0
2070	+ 02%	0,0

Bron : Federaal Planbureau

5 Toegang tot het minimumpensioen: voorwaarde inzake effectieve tewerkstelling

Het federaal regeerakkoord bepaalt dat er in het kader van de 2/3de loopbaanvoorwaarde⁴⁰ die geldt voor de toegang tot het minimumpensioen een vereiste van effectieve tewerkstelling van een nog te bepalen omvang (of een equivalente maatregel) zal worden ingevoerd voor toekomstig gepensioneerden. Vandaag, houdt men rekening met zowel effectief gepresteerde als gelijkgestelde loopbaanjaren om na te gaan of deze voorwaarde is vervuld.

⁴⁰ oftewel een te bewijzen beroepsloopbaan van 30 jaar

5.1 Wenselijkheid

Het ABC verwelkomt het voornemen van de regering om in de toekomst op de een of andere manier rekening te houden met de omvang van de effectieve tewerkstelling in de loopbaan bij de toekenning van het minimumpensioen. Het hoopt bovendien dat dit een eerste stap is in een ruimere evolutie om gewerkte periodes zwaarder te laten meetellen voor de pensioenberekening

In het verleden gaf het Comité aan geen probleem te hebben met het principe als dusdanig om gelijkgestelde periodes in aanmerking te nemen bij de toetsing van de loopbaanvoorwaarde of bij de pensioenberekening maar benadrukte het wel de nood aan een ruimer debat over de manier waarop dit vandaag gebeurt⁴¹. Voor het Comité verdient eenzelfde behandeling van effectief gepresteerde en gelijkgestelde dagen om verschillende redenen reflectie:

- Gelijkgestelde periodes worden toegekend voor uiteenlopende situaties van inactiviteit. De vraag is of men al deze situaties in aanmerking moet nemen en dus gelijk moet stellen in het kader van de pensioenberekening dan wel of het billijk is om enkel een gelijkstelling toe te kennen voor specifieke situaties van inactiviteit (o.m. arbeidsongeschiktheid, palliatief verlof, overbruggingsrecht);
- Uit analyses op basis van loopbaangegevens⁴², blijkt dat het aantal jaren van effectieve tewerkstelling⁴³ gemiddeld genomen lager is dan het aantal loopbaanjaren waarvoor pensioenrechten worden opgebouwd. Er dient in dit verband opgemerkt dat waar het verschil tussen beide eerder beperkt is bij zelfstandigen, er bij werknemers een aanzienlijke discrepantie is tussen het aantal jaren pensioenopbouw en het aantal jaren effectieve tewerkstelling⁴⁴.
- Periodes van inactiviteit gelijkstellen met tijdvakken van beroepsactiviteit voor de toekenning van sociale rechten, berust op solidariteit. Aangezien ook de regeling van het minimumpensioen op solidariteit berust, stelt zich de vraag in welke mate het gerechtvaardigd is om toegang tot het minimumpensioen te verlenen op basis van lange periodes van gelijkstelling.
- De federale regering heeft de ambitie om de werkzaamheidsgraad van ouderen te verhogen. Een differentiatie in behandeling van effectief gepresteerde en gelijkgestelde dagen zou hiertoe kunnen bijdragen.

⁴¹ ABC-document 'Aandachtspunten voor de volgende legislatuur' van 25 juni 2020.

⁴² Federaal Planbureau (2016), Het belang en de samenstelling van gelijkgestelde periodes in de drie pensioenstelsels ; KULeuven & Federaal Planbureau (2022), De loopbaansamenstelling van (toekomstig) gepensioneerde werknemers

⁴³ Samengedrukte, gewerkte jaren.

⁴⁴ Bij werknemers worden gemiddeld gedurende respectievelijk 14 (mannen) en 11 (vrouwen) loopbaanjaren pensioenrechten opgebouwd, zonder dat er sprake is van tewerkstelling en dus van (volledige) bijdragebetaling. Dit komt overeen met respectievelijk 30 en 37 procent van de loopbaanjaren die tellen voor de pensioenopbouw. Bij zelfstandigen gaat het gemiddeld om 1 loopbaanjaar, of respectievelijk 3 (mannen) en 5 (vrouwen) procent van de loopbaan.

5.2 Modaliteiten

Het Comité ziet twee mogelijke pistes om een vereiste van effectieve tewerkstelling te integreren in de 2/3de loopbaanvoorwaarde voor de toegang tot het minimumpensioen, nl. het bepalen van:

1. een vereist aantal effectief gepresteerde tijdvakken (dagen, kwartalen, jaren);
2. een vereist aandeel van effectief gepresteerde periodes (bv. 2/3de) in het geheel van de totale de loopbaan.

Het ABC verkiest de eerste optie omdat die het meest rechtvaardig is: het is moeilijk te verdedigen dat iemand met een loopbaan van 30 jaar en een effectieve loopbaan van 20 jaar recht zou hebben op een minimumpensioen, terwijl iemand met een loopbaan van 45 jaar en 29 effectieve jaren geen recht zou hebben op een minimumpensioen. Het merkt echter op dat in het kader van een ruimer debat de tweede optie aantrekkelijker lijkt. Het denkt dat de regeling van loopbaankrediet⁴⁵ die in het ambtenarenstelsel bestaat als inspiratie zou kunnen dienen.

Volgens het ABC verdienen volgende elementen bijzondere aandacht bij de concrete uitwerking van de maatregel:

1. de wisselwerking met (de opbouw van) rechten in andere uitkeringsstelsels : het verstrengen van de loopbaanvoorwaarde voor het minimumpensioen leidt er mogelijk toe dat individuen vaker of langer gebruik maken van bijvoorbeeld de werkloosheids- of ziekte- en invaliditeitsverzekering omdat ze de opname van het rustpensioen uitstellen⁴⁶.
2. tijdvakken van inactiviteit die tegen betaling geregulariseerd werden in het kader van de pensioenopbouw : het Comité denkt in het bijzonder aan de zogenaamde afkoop van studieperiodes maar ook periodes van voortgezette verzekering kunnen tegen betaling geregulariseerd worden. Deze tijdvakken komen in het zelfstandigenstelsel in aanmerking voor het vervullen van de 2/3de loopbaanvoorwaarde voor het minimumpensioen. Overigens nam een aanzienlijk deel van de zelfstandigen die in het verleden overging tot regularisatie van hun studiejaren, net om die reden het initiatief. Een overgangsmaatregel zou passend zijn.
3. kwartalen die werden vrijgesteld van sociale bijdragebetaling : deze gewerkte tijdvakken komen niet in aanmerking voor het vervullen van de 2/3de loopbaanvoorwaarde voor het minimumpensioen. Volgens het Comité is het verdedigbaar om deze periodes in de

⁴⁵ Het loopbaankrediet beperkt het in aanmerking nemen van de periodes van loopbaanonderbreking in de berekening van het pensioen van de ambtenaren. De som i) van de kosteloze of geregulariseerde periodes van loopbaanonderbreking, ii) van de onbezoldigde, met tewerkstelling gelijkgestelde afwezigheden na 31 december 1982, iii) van de periodes van afwezigheid in het kader van de vierdagenweek en in het kader van het halftijds werken en iv) van de verlopen voorafgaand aan het pensioen mag niet meer bedragen dan 20% à 25% van de effectief gepresteerde periodes.

⁴⁶ In het verleden wees het RIZIV op de verhoging van de wettelijke pensioenleeftijd voor vrouwen als verklaring voor de toename van het aantal vrouwelijke begunstigen in de ziekte- en invaliditeitsverzekering (zie ABC-Verslag 2019/03 'Arbeidsongeschikte zelfstandigen en hun socioprofessionele re-integratie' van 26 september 2019).

toekomst wel te laten meetellen in het kader van de loopbaanvoorwaarde, in het bijzonder voor de bijkomende voorwaarde 'effectief gewerkte jaren', zonder ze evenwel (integraal⁴⁷) in aanmerking te nemen voor de berekening van het minimumpensioen.

5.3 Harmonisering van de loopbaanvoorwaarde

Tot slot wenst het ABC in herinnering te brengen dat het voorstander is van het principe om alle gewerkte dagen in aanmerking te nemen om na te gaan of aan de loopbaanvoorwaarde voor het minimumpensioen is voldaan⁴⁸. Het wijst erop dat het belang van dit principe toeneemt van zodra men het in aanmerking nemen van de gelijkgestelde periodes beperkt. Het Comité herhaalt in dit kader zijn vroegere vraag om voor de toegang tot het minimumpensioen niet enkel rekening te houden met de loopbanen die gepresteerd werden als zelfstandige, als werknemer en in het buitenland⁴⁹ maar ook met de loopbaanjaren als ambtenaar. Dit is vandaag niet het geval. Het Comité meent dat deze praktijk niet langer te rechtvaardigen is op basis van objectieve gronden. In een eerste fase kan het volstaan rekening te houden met elkaars loopbaan, zonder verregaand te harmoniseren.

Het Comité benadrukt wel dat het in aanmerking nemen van de loopbaanjaren als ambtenaar moet samengaan met specifieke plafonneringsregels voor de berekening van het minimumpensioen om de cumulatie van een hoog ambtenarenpensioen met een minimumpensioen in een andere regeling tegen te gaan.

6 Gelijkheid tussen mannen en vrouwen

Een van de principes die in het regeerakkoord naar voren zijn geschoven in het kader van de pensioenhervorming, is dat rekening moet worden gehouden met de ongelijkheden tussen mannen en vrouwen en dat deze – in de mate van het mogelijke – moeten worden verminderd.

Het Comité wijst erop dat het in de eerste plaats belangrijk is om naar de onderliggende oorzaken kijken, waaronder het verschillende loopbaanverloop van mannen en vrouwen. Het wenst in dit kader de aandacht te vestigen op een studie die door het Federaal Planbureau werd gerealiseerd^{50,51}. Daaruit blijkt dat de pensioenongelijkheden tussen mannen en vrouwen in grote mate het gevolg zijn van verschillen op de arbeidsmarkt⁵². Volgens deze studie zou de pensioenkloof tussen mannen en vrouwen, zonder specifieke maatregelen, aanzienlijk zou moeten verminderen tot halverwege de jaren 2050, wanneer ze wellicht nog ongeveer 1/3 zal

⁴⁷ Advies ABC 2019/09 'Opbouw van pensioenrechten in geval van overbruggingsrecht en vrijstelling van bijdragen' van 23 mei 2019

⁴⁸ ABC-verslag 2014/03 'Naar een nieuwe pensioenhervorming: een lezing vanuit het zelfstandigenstelsel van de pensioenvoorstellen opgenomen in het Federaal Regeerakkoord' van 27 november 2014

⁴⁹ landen van de Europese Economische Ruimte, Zwitserland en de landen waar mee België een verdrag over de sociale zekerheid heeft afgesloten

⁵⁰ DEKKERS G., VAN DEN BOSCH K., Projections of the Gender Pension Gap in Belgium using MIDAS (project MIGAPE, Work Package 3), februari 2020.

⁵¹ Uitgevoerd in het kader van het project MIGAPE (Mind the Gap in Pensions), een internationaal onderzoeksproject met het oog op een beter begrip van de genderpensioenkloof.

⁵² In de studie die in het kader van het project MIGAPE is uitgevoerd, worden de volgende parameters naar voren geschoven: de tewerkstellingsgraad, het aandeel vrouwen dat deeltijds werkt en de loonkloof.

bedragen van de huidige kloof⁵³. De auteurs van de studie menen dat deze daling vooral toe te schrijven zal zijn aan de toegenomen arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in de afgelopen jaren. Het Comité benadrukt daarom dat maatregelen die een meer gelijke arbeidsmarktparticipatie bevorderen zeker zo belangrijk zijn als specifieke ingrepen in de pensioenstelsels.

Het voorgaande neemt volgens het Comité echter niet weg dat de genderdimensie op het vlak van pensioenuitkomsten de nodige aandacht verdient. Dit geldt in het bijzonder voor de oudste generaties, die in de nabije toekomst hun pensioen zullen opnemen en voor wie de pensioenkloof nog zeer groot is. Het Comité meent dat het aanvaardbaar is om voor deze groep tijdelijke maatregelen te nemen, op voorwaarde dat er van meet af aan in wordt voorzien dat ze voor een vastgelegde periode gelden en uitdoven zodra ze achterhaald zijn. Het wijst er ook op dat de verbeteringen aan het minimumpensioen die deze legislatuur worden doorgevoerd, in deze groep een zeker corrigerend effect zullen hebben.

Maar ook voor jongere generaties moet bekeken worden welke ingrepen kunnen bijdragen aan een uitvlakking van de genderkloof. Uit de studie van het Federaal Planbureau blijkt dat een verhoogde arbeidsparticipatie van vrouwen ook in de toekomst niet zal volstaan om de pensioenkloof volledig te dichten.

Het denkt ABC daarom dat het gerechtvaardigd is om:

- de erkende zorgverloven mee in aanmerking te nemen voor het vervullen van de voorwaarde van effectieve tewerkstelling die zal worden ingevoerd voor het minimumpensioen.
- de mogelijke opportuniteiten van een mogelijkheid tot vrijwillige pensioensplit te onderzoeken.

Het dringt ook aan op de uitvoering van de overgangsmaatregel die sommige meewerkende echtgenoten die in 2005 verplicht werden zich te verzekeren in het maxi-statuuut toegang moet geven tot een eigen minimumpensioen⁵⁴.

Namens het Algemeen Beheerscomité voor het sociaal statuut der zelfstandigen, op 20 juni 2022:

Veerle DE MAESSCHALCK,
Secretaris

Jan STEVERLYNCK,
Voorzitter

⁵³ Afhankelijk van de parameters die worden gebruikt om de pensioenkloof tussen mannen en vrouwen te berekenen (het al dan niet meerekenen van de overlevingspensioenen, van de IGO, van de personen die geen eigen pensioen genieten, de gebruikte positiemeting, de uitsplitsing naar leeftijd, het ogenblik waarop de pensioenbedragen worden vergeleken), kan de waarde ervan variëren.

⁵⁴ Zie ABC-advies 2021/24 'Meewerkende echtgenoten: toegang tot het minimumpensioen' van 8 december 2021